

Aleksandra Szymańska

Uniwersytet Wrocławski

aleksandra.kaczmarczyk@uwr.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0569-3005>

Mateusz Szymura

Uniwersytet Wrocławski

mateusz.szymura@uwr.edu.pl

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7146-8477>

System prawny Luizjany w okresie francuskiego panowania kolonialnego w latach 1699–1769

<http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2019.024>

1. Wprowadzenie

Współcześnie terminem „Luizjana” odnosi się do jednego z południowych stanów USA. Początkowo jednak nazwa ta była stosowana na określenie terytorium, które obecnie stanowi centralny pas Stanów Zjednoczonych, od Wielkich Jezior po Zatokę Meksykańską. Luizjana zajmowała niegdyś obszar kontynentu północnoamerykańskiego rozciągający się wzdłuż rzeki Missisipi, od jej ujścia w Zatoce Meksykańskiej do granicy kanadyjskiej.

Historia Luizjany to czas ciągłych zmian – zasięgu terytorialnego, przynależności państwowej, a co za tym idzie: również kształtu systemu prawnego. Terytorium to było najpierw przedmiotem zainteresowania francuskich osadników, którzy zaczęli wypierać mieszkającą na tym terenie ludność indiańską, następnie trafiło pod

panowanie hiszpańskie, by później, choć na krótko, znów powrócić w ręce Francuzów, którzy obszar ten sprzedali młodemu państwu amerykańskiemu, w efekcie czego niemal podwoiło ono swój obszar, sama zaś Luizjana w 1812 r. jako 18 stan weszła w skład północnoamerykańskiej federacji.

Badania historii rozwoju prawa w Luizjanie, najpierw jako terytorium zamorskiego jednej z europejskich metropolii, a następnie jako prawa stanowego, pozwalają poszukiwać odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób doszło do powstania jednego ze stosunkowo rzadkich „klasycznych” mieszanych systemów prawnych (*mixed jurisdiction*)¹. Same badania mieszanych systemów prawnych stanowią nie tylko wyjątkową okazję do obserwacji interakcji i rywalizacji pomiędzy zasadami oraz instytucjami o odmiennej genezie, ale przede wszystkim pozwalają szukać odpowiedzi na pytanie, czy takie rozwiązania są ze sobą do pogodzenia i czy można zbudować system prawny na fundamencie elementów o nieraz bardzo odmiennym pochodzeniu.

Wiele mieszanych systemów istnieje w ramach nadrzędnych struktur², które mają przede wszystkim anglosaski rodowód prawny, co w konsekwencji musi budzić wątpliwości dotyczące możliwości przetrwania i rozwoju prawa opartego na tradycjach kontynen-

¹ Za W. Tetleyem warto podać, że nie istnieje jednak definicja mieszanego systemu prawnego, ponieważ w zależności od przyjętych parametrów badawczych systemami mieszanymi mogą okazać się systemy mające korzenie w wielu systemach wywodzących się z tej samej tradycji prawnej lub też systemy, które łączą elementy jednej tradycji oraz systemu prawa religijnego. Jednocześnie Tetley odsyła do dwóch definicji autorstwa F.P. Waltona oraz R. Evana-Jonesa, którzy pod pojęciem mieszanych systemów prawnych rozumieli te systemy, które mają cechy charakterystyczne zarówno dla kontynentalnej tradycji prawnej wywodzącej się z prawa rzymskiego, jak i dla angielskiego *common-law*. Zob. W. Tetley, *Mixed Jurisdictions: Common Law v. Civil Law (Codified and Uncodified)*, „Louisiana Law Review” 2000, nr 60, s. 679.

² Tak jest chociażby w przypadku kanadyjskiej prowincji Quebec, która została utracona przez Francję na rzecz Wielkiej Brytanii w wyniku traktatu paryskiego z 1763 r., kończącego wojnę siedmioletnią, czy Szkocji, która zachowując swoją odrębność prawną w wyniku traktatu zjednoczeniowego z 1707 r., funkcjonuje w ramach Zjednoczonego Królestwa z Anglią, co również przekłada się na pośrednie i bezpośrednie wpływy tradycji *common-law* na szkocki system prawa prywatnego.

talnego prawa cywilnego. Nie inaczej jest w przypadku Luizjany, jedynego cywilistycznego stanu³ w ramach Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej.

Niniejszy artykuł stanowi próbę naszkicowania historii prawnej Luizjany w okresie panowania francuskiego w latach 1699–1769⁴. Zbadanie tego zagadnienia wydaje się niezbędne dla pełnego przedstawienia wciąż cywilistycznego charakteru współczesnego systemu prawnego tego stanu.

2. Historia i ramy prawne kolonii francuskiej w Luizjanie

Wyprawa Krzysztofa Kolumba z 1492 r. dała monarchiom europejskim asumpt do zamorskiej ekspansji. Ze swojej szansy postanowiła również skorzystać Francja, pragnąca zdobyć posiadłości w różnych częściach świata. Za początki francuskiej ekspansji kolonialnej w kierunku Ameryki można uznać zorganizowanie w pierwszej połowie XVI w. wyprawy włoskiego żeglarza w służbie króla

³ Autorzy odwołują się tutaj do genezy systemu prawnego Luizjany oraz faktu, że głównym źródłem prawa prywatnego na tym terenie jest Kodeks cywilny z 1825 r. Jednocześnie należy pamiętać, że posiadanie prawa w formie pisanej nie jest jedynym wyznacznikiem cywilistycznego charakteru systemu prawnego – istnieją bowiem cywilistyczne jurysdykcje pozbawione kodeksu, jak choćby w przypadku Szkocji, oraz systemy *common-law* operujące na podstawie regulacji kodeksowej, jak chociażby Kodeks cywilny stanu Kalifornia z 1872 r.

⁴ Na mocy podpisanego 1 października 1800 r. tajnego traktatu z San Ildefonso Napoleon zabezpieczył powrót Luizjany do Francji. Pełny tekst traktatu w języku angielskim można znaleźć pod adresem: https://avalon.law.yale.edu/19th_century/ildefens.asp#art2 (dostęp 11.03.2020 r.). Poza kwestią Luizjany traktat zawierał również zapis o przekazaniu przez Hiszpanię Francji sześciu w pełni wyposażonych okrętów wojennych, jak również ewentualnych reparacji na rzecz zięcia króla hiszpańskiego, Karola IV, którego księstwo (Księstwo Parmy i Piacenzy) miało zostać zaanektowane przez Francuzów. Odzyskanie Luizjany było związane z ambicjami Napoleona, by stworzyć w Ameryce Północnej strefę wpływów francuskich na Morzu Karaibskim. Między innymi w tym celu Napoleon wysłał w 1802 r. armię francuską pod wodzą swojego szwagra Charles'a Leclerca w celu stłumienia powstania na Haiti.

Francji – Giovanniego da Verrazzano, a także ekspedycję Jacques'a Cartiera⁵. Wynikiem sfinansowanej przez króla Franciszka I Walezjusza wyprawy Cartiera było założenie pierwszej osady francuskiej w Ameryce Północnej, Charlesbourg Royal, nazwanej tak na cześć Karola II, księcia Orleanu. W 1608 r. założono Quebec, który stał się stolicą Nowej Francji. Francja zaczęła stopniowo rozszerzać swoje terytorium na obszary znajdujące się pomiędzy Zatoką Świętego Wawrzyńca i Zatoką Meksykańską, tym samym przejmując kontrolę nad znaczną częścią kontynentu. Francuzom zasadniczo przyświecały dwa cele, po pierwsze, podobnie jak wcześniej Hiszpanie, mieli nadzieję na odkrycie tam bogactw, po drugie, poszukiwali szlaku wodnego na zachód, aby połączyć francuską Kanadę z Oceanem Spokojnym, a dalej z Orientem⁶. I chociaż takiego szlaku nie udało się znaleźć, ówczesnemu władcy Francji, Ludwikowi XIV, chcącemu powstrzymać ekspansję Hiszpanii i Anglii, a także liczącemu na powiększenie swojego stanu posiadania w tej części świata, zależało na kontynuowaniu wyprawy w celu zbadania rzeki Missisipi⁷. A zatem w 1682 r. René-Robert Cavelier de La Salle dotarł do Missisipi i w imieniu króla Francji, Ludwika XIV, oficjalnie objął w posiadanie rozległe obszary rozciągające się od Zatoki Meksykańskiej do Wielkich Jezior⁸. La Salle nazwał ten obszar na cześć

⁵ J. Baszkiewicz, *Historia Francji*, Wrocław 2008, s. 187. Zob. również H. Zins, *Historia Kanady*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 30–34.

⁶ Tak K.S. Hanger, *A Medley of Cultures Louisiana History at the Cabildo*, New Orleans 1996, s. 2.

⁷ Zob. ibidem.

⁸ Ch. Gayarré, *Histoire de la Louisiane*, t. I, Nouvelle-Orléans 1846, s. 39–48. Pierwszymi w dziejach nowożytnych przybyszami z Europy w rejon rzeki Missisipi byli Hiszpanie. W pierwszej połowie XVI w. dotarli tam m.in. Alonso Alvarez de Piñeda, Pánfilo de Narváez oraz Hernando de Soto, którzy przybyli z nadzieją na odnalezienie złota i bogatych cywilizacji, z jakimi zetknięto się w Meksyku i w Ameryce Południowej. Zamiast tego zastali tam nieprzyjazny klimat i wrogo nastawionych tubylców. Później przez dłuższy czas region ten był ignorowany aż do momentu, gdy zainteresowali się nim Francuzi. Kartograf Louis Jolliet i misjonarz Jacques Marquette dotarli do górnego biegu Missisipi w 1673 r. Zob. K.S. Hanger, op.cit., s. 2; H. Putney Beers, *French and Spanish Records of Louisiana: A Bibliographical Guide to Archive and Manuscript Sources*, Baton Rouge–London 1989, s. 3.

króla Słońce *Louisiane*, czyli ziemią Ludwika⁹. Powrócił do Francji, aby uzyskać zgodę na założenie kolonii w delcie Missisipi, planu tego jednak nie udało mu się zrealizować, pomimo zorganizowanej w 1684 r. ekspedycji do Zatoki Meksykańskiej¹⁰. Francja, zaangażowana w działania wojenne na terenie Europy, nie była w stanie podjąć żadnych działań dotyczących kolonizacji w Ameryce. Sytuacja zmieniła się po traktacie w Ryswiku, kończącym wojnę Francji z Ligą Augsburską. Projekt La Salle'a udało się wykonać francuskiemu oficerowi marynarki Pierre'owi Le Moynes d'Iberville'owi. D'Iberville otrzymał od korony polecenie zajęcia ujścia Missisipi, aby uniemożliwić jego zajęcie Hiszpanom i Anglikom¹¹. Wraz z towarzyszami w 1699 r. założył on pierwszą stałą francuską osadę w Luizjanie – Fort Maurepas – na wschodnim brzegu Zatoki Biloxi¹². Podczas gdy d'Iberville powrócił do Francji po zaopatrzenie i osadników, w Biloxi wraz z ok. 70 kompanami pozostał Jean-Baptiste Le Moynes, Sieur de Bienville, który kontynuował eksplorację Missisipi.

Ponieważ grupa pierwszych osadników w Luizjanie, składająca się niemal wyłącznie z żołnierzy, była niewielka, do 1712 r. nie przewidziano utworzenia żadnej specjalnej formy administra-

⁹ Zob. M. de Villiers, *La Louisiane, histoire de son nom et de ses frontières successives (1681–1819)*, "Journal de la Société des Américanistes" 1929, nr 21/1, s. 1–13.

¹⁰ La Salle, przekonawszy do swojego planu króla i otrzymawszy tytuł gubernatora Luizjany, przyплыł do Ameryki w 1684 r. na czele wyprawy, w której brało udział ok. 300 osób. Nie udało im się jednak znaleźć ujścia Missisipi ani miejsca, w którym dwa lata wcześniej wbił krzyż i umieścił tablicę z informacją o objęciu władzy przez Ludwika XIV nad tym terytorium. Wyprawa okazała się klęską, a sam La Salle został zamordowany przez swoich towarzyszy 19 marca 1687 r. w Teksasie.

¹¹ C. Vidal, *French Louisiana in the Age of the Companies, 1712–1731*, w: *Constructing Early Modern empires: proprietary ventures in the Atlantic world, 1500–1750*, red. L.H. Roper, V. van Ruymbeke, Leiden–Boston 2007, s. 135–137.

¹² Nazwa Biloxi pochodzi od plemienia mieszkających tam Indian. Zob. CH. Gayarré, op.cit., t. I, s. 63–66. To tutaj znajdowała się siedziba władz francuskiej Luizjany aż do czasu wzniesienia Fort Louis w 1702 r. Z kolei w 1718 r. z inicjatywy Jeana-Baptiste'a Le Moynes de Bienville'a założono Nowy Orlean, który stał się centrum administracyjnym kolonii w 1723 r. Zob. H. Putney Beers, op.cit., s. 3.

cji¹³. Pierwszą władzę sprawowali tam zatem wojskowi, którym powierzono zarząd kolonią, władzę cywilną i sądownictwo¹⁴. Od czasu założenia w 1699 r. kolonia była rządzona zgodnie z Ordonansem o marynarce (*Ordonnance de la Marine*)¹⁵ z 1681 r., w którym Jean Baptiste Colbert uregulował zasady funkcjonowania marynarki francuskiej¹⁶. Funkcję gubernatora pełnił oficer marynarki wojennej mianowany przez króla. Posiadał on najwyższą władzę wojskową i decydował o polityce zagranicznej. Ważną funkcję w kolonii sprawował ponadto intendent (*commissaire ordonnateur*), powołany po raz pierwszy w 1704 r., do którego kompetencji należały sprawy finansowe, sądowe i policyjne. Zajmował się również ogólną administracją kolonii¹⁷. Z racji szerokich kompetencji był niezwykle wpływowy. Jak stwierdził Henry Plauché Dart, gdy chodzi o prawa publiczne, nic nie wskazuje na to, aby pierwsi osadnicy w Luizjanie byli traktowani inaczej niż mieszkańcy Francji, z uwagi na formę rządów Ludwika XIV, nawet jeśli cieszyli się większą wolnością indywidualną z racji odległości od metropolii¹⁸, która zresztą, zajęta wojną, w tym pierwszym okresie nie interesowała się nimi szczególnie. W latach 1708–1711 komunikacja z Francją była praktycznie całkowicie odcięta, a ok. 200 kolonistów i żołnierzy było zdanych na samych siebie¹⁹. Z kolei prawa prywatne mieszkańców kolonii były chronione przez ówczesne prawo, na straży którego stali dowódcy wojskowi²⁰. Stosowanie prawa francuskiego względem osadników francuskich było całkowicie naturalne.

¹³ W chwili śmierci Ludwika XIV, w 1715 r., całe rozległe terytorium Luizjany było zamieszkałe przez niewiele więcej, bo jakieś 215 osób, wliczając personel wojskowy. M. Giraud, *Histoire de la Louisiane française*, t. I, Paris 1963, s. 255.

¹⁴ H. Plauché Dart, *The Legal Institutions of Louisiana*, "Southern Law Quarterly" November 1918, nr 3, s. 249. Reprint w: "Louisiana Historical Quarterly" January 1919, nr 2, s. 72–103.

¹⁵ Zob. R.J. Valin, *Nouveau commentaire sur l'ordonnance de la marine*, t. 1–2, Rochelle 1766.

¹⁶ J.A. Micelle, *From Law Court to Local Government: Metamorphosis of the Superior Council of French Louisiana*, "Louisiana History: The Journal of the Louisiana Historical Association" Spring 1968, nr 9/2, s. 85.

¹⁷ H. Plauché Dart, *The Legal Institutions of Louisiana*, s. 247–248.

¹⁸ Por. J.A. Micelle, op.cit., s. 87 i n.

¹⁹ Zob. C. Vidal, op.cit., s. 137.

²⁰ Zob. H. Plauché Dart, *The Legal Institutions of Louisiana*, s. 248–249.

Chcąc uczynić Luizjanę rentowną²¹, korona postanowiła w 1712 r. przekazać na 15 lat zamożnemu francuskiemu kupcowi i finansście, Antoine'owi Crozatowi, monopol handlowy na całym należącym do Francji terytorium zamorskim w zamian za obietnicę zaopatrywania kolonii oraz sprowadzenia nowych osadników i niewolników. Monopolowi temu towarzyszyły również inne przywileje przyznane Crozatowi, jak prawo posiadania i eksploataowania wszystkich kopalni metali szlachetnych, z zastrzeżeniem, że ¼ wydobycia należec będzie do króla²². Umowa ta miała charakter ekonomiczny i nie wskazuje na to, że chodziło również o przekazanie Crozatowi rządu w kolonii, który pozostał przy koronie²³. Prawdopodobnie jednak konsultowano z nim kształt tworzonych dla Luizjany instytucji²⁴.

Akt z 1712 r., jak podkreślił Plauché Dart²⁵, zawierał dwie ważne deklaracje. Po pierwsze, określając jej granice, stwierdził, że Luizjana jest odrębną kolonią, która ma być zależna od rządu Nowej Francji. Po drugie, uznano wówczas, że prawem właściwym Luizjanie będą obowiązujące w królestwie francuskim *ordonances* (*ordonances*), edykty (*édits*) oraz zwyczaj Paryża (*La Coutume de Paris*)²⁶.

Zakończenie rządów czysto wojskowych nastąpiło, gdy korona francuska dostrzegła potrzebę wprowadzenia innej formy organizacji rządowej. Korona, zachowując dla siebie funkcję tworzenia prawa dla kolonii, podzieliła władzę wykonawczą pomiędzy dwóch urzędników, a w celu zapewnienia rozstrzygania sporów utworzyła Radę Najwyższą (*Conseil Supérieur*) na mocy patentu z 18 grudnia 1712 r.²⁷

²¹ W tym czasie Francja była zaangażowana w wyniszczające wojny o sukcesję hiszpańską, które sprawiły, że kraj znajdował się w stanie zapaści, co utrudniało podejmowanie przedsięwzięć związanych z osadnictwem kolonialnym. Tak. G. Schmidt, *History of the Jurisprudence of Louisiana*, "The Louisiana Law Journal" 1841, nr 1/1, s. 10.

²² Ch. Gayarré, op.cit., s. 94–95. F.-X. Martin, *History of Louisiana, from the Earliest Period*, t. 1, New Orleans 1827, s. 178–181.

²³ H. Plauché Dart, *The Legal Institutions of Louisiana*, s. 249.

²⁴ Ibidem, s. 253.

²⁵ Ibidem, s. 249.

²⁶ *Nos Edits, Ordonnances Et Coutumes Et les usages de la Prevosté Et Vicomté de Pariss eront observes pour Loix et Coutumes dans le d. Pays de la Louisiane*. Lettres patentes z 24 sierpnia 1712, § 7.

²⁷ Sposób jej funkcjonowania i zadania zostały doprecyzowane w patencie

Rada ta miała spotykać się raz w miesiącu i sprawować sądownictwo w sprawach cywilnych, w składzie trzech sędziów, i karnych, w składzie pięciu sędziów. W skład Rady miał wchodzić, stojący na jej czele, intendent (*commissaire-ordonnateur*), gubernator, dowódca oddziałów królewskich²⁸ oraz wskazani przez nich dwaj inni członkowie rady i prokurator (*procureur-général*), a także sekretarz (*greffier*)²⁹.

Rada Najwyższa sprawowała jurysdykcję w pierwszej, jak i w ostatniej instancji, zarówno w sprawach cywilnych, jak i karnych³⁰, stosując królewskie ordonanse. Otrzymała upoważnienie do powoływania dodatkowych sędziów, ilekroć było to wskazane. W niższej instancji sądownictwo na podległych im obszarach sprawowali także dowódcy wojskowi, działając jako sędziowie pokoju i kierując ważniejsze sprawy do Rady Najwyższej. Oprócz funkcji sądowniczych Rada była odpowiedzialna za czynności notarialne i rejestracje, a jej członkowie udzielali porad prawnych obywatelom kolonii³¹.

Nie wydaje się, aby Radzie przyznano uprawnienie do stanowienia prawa, w rzeczywistości jednak jej członkowie tworzyli przepisy lokalne i o charakterze porządkowym³², ale te również były wydawane dla Luizjany we Francji³³.

z 23 grudnia 1712 r. Podobne rady istniały w innych koloniach francuskich, na San Domingo i Martynice. Ch. Gayarré, op.cit., t. I, s. 103.

²⁸ Pierwszymi urzędnikami, którzy pełnili te stanowiska, byli Lamothe Cadillac (gubernator), Duclos (*commissaire-ordonnateur*) oraz Bienville.

²⁹ Na temat składu Rady zob. H. Plauché Dart, *The Legal Institutions of Louisiana*, s. 249–251; H. Plauché Dart, *Law Library of a Louisiana Lawyer in the Eighteenth Century*, "American Bar Association Journal" 1925, nr 11/2, s. 108; J.D. Hardy, *The Superior Council in Colonial Louisiana*, w: *Frenchmen and French ways in the Mississippi Valley*, red. J.F. McDermott, Urbana-Chicago-London 1968, s. 87.

³⁰ Zob. J.D. Hardy, *The Superior Council in Colonial Louisiana*, s. 95–100.

³¹ Ibidem, s. 88. O funkcjach Rady H. Plauché Dart, *Law Library of a Louisiana Lawyer in the Eighteenth Century*, s. 108.

³² Np. w 1725 r. ustanowiono prawo zakazujące sprzedaży na kredyt alkoholu żołnierzom, robotnikom lub marynarzom. Innym przykładem jest ordonans z 1730 r. dotyczący bezprawnie przetrzymywanych niewolników. Z kolei prawo z 1733 r. zakazywało sprzedaży nieruchomości bez uprzedniej zgody Rady Najwyższej i zamieszczenia trzech ogłoszeń publicznych. V.V. Palmer, op.cit., s. 7–8.

³³ H. Plauché Dart, *The Legal Institutions of Louisiana*, s. 254.

Jak zauważył Jerry A. Micelle, akt z 1712 r. zakładał rozdzielenie funkcji wykonawczych i sądowych, co było niezgodne z francuską tradycją administracyjną, a ponadto nie odpowiadało warunkom panującym w kolonii. W związku z tym Rada ta stała się także głównym organem administracyjnym Luizjany³⁴.

Początkowo Rada została ustanowiona na trzy lata, później w królewskim edyktcie wydanym 10 września 1716 r. ogłoszono, że Rada Najwyższa będzie stałym ciałem. Rada ta działała do 1763 r., czyli do końca pierwszego okresu panowania Francji w Luizjanie.

Kiedy Crozat przejmował Luizjanę, zamieszkiwało ją jakieś 27 rodzin. Zobowiązał się on corocznie ściągać do kolonii 20 osób: 10 mężczyzn i 10 kobiet³⁵. Dobrowolna imigracja nie przyniosła oczekiwanego rezultatu³⁶. Crozat zasugerował, że aby zwiększyć potencjał demograficzny kolonii, należy sięgnąć po środki przymusu i ściągać np. przemytników soli i dziewczęta z przytułków³⁷. Zamierzano tam

³⁴ Zob. J.A. Micelle, op.cit., s. 85. Jak stwierdził J.A. Micelle, Rada Najwyższa „nigdy nie działała w sposób przewidziany przez prawo królewskie, a na etapie dojrzałym różniła się radykalnie od instytucji zaprojektowanej przez Koronę Francuską”. Ibidem, s. 107. Por. V.V. Palmer: „Według Micelle’a Rada Najwyższa przeszła przez proces spontanicznego rozwoju wynikający z «nowych warunków» odległej kolonii, gdzie «zwyczaj był silniejszy niż prawa królewskie». Należy jednak pamiętać, że Rada Najwyższa została stworzona na wzór innych instytucji tego rodzaju funkcjonujących w pozostałych posiadłościach francuskich, i to mieszane uprawnienia tych organów powinny stanowić podstawę porównania. To porównanie, którego zaniechano, pokazuje, że uprawnienia przyznawane Radzie były typowe i wynikające z natury instytucji, nie zaś nadmierne i rewolucyjne. Poprawne porównanie instytucji połączone z analizą treści edyktów królewskich wyklucza konieczność doszukiwania się źródła pozasądowych funkcji Rady w procesie jej rozwoju. To wszystko nie przeszkadza jednak uznaniu, że pod koniec panowania francuskiego luizjańska Rada miała pewne unikalne cechy, ale twierdzenia o większych różnicach w zakresie jej uprawnień w stosunku do podobnych organów w innych koloniach są nieuprawnione”. V.V. Palmer, *Historical Notes on the First Codes and Institutions in French Louisiana*, w: *Essays in Honor of Saúl Litwinoff*, red. O. Moréteau, J. Romañach, A.L. Zuppi, Baton Rouge 2008, s. 7.

³⁵ M. Allain, *L’immigration française en Louisiane, 1718–1721*, „Revue d’histoire de l’Amérique française” 1975, nr 28/4, s. 556.

³⁶ Ibidem, s. 559.

³⁷ Takich jak np. szpital Salpêtrière, który był przytułkiem, ale także, od

również przetransportować włóczęgów, którzy byli zmorą ówczesnych miast. Na przymusową emigrację mieli być także skierowani dezercerzy, przemytnicy tytoniu, a nawet młodzi libertyni. Ostatecznie jednak za życia Crozata do deportacji nie doszło i niewiele w tym czasie udało się osiągnąć, by zwiększyć populację Luizjany³⁸.

Crozat, którego głównym celem było rozwinięcie handlu z Hiszpanami na Florydzie i Meksyku oraz odkrycie w Luizjanie złóż złota i srebra, po stracie znacznej ilości pieniędzy, rozczarowany, zrezygnował z zarządzania kolonią po pięciu latach³⁹. W sierpniu 1717 r. przekazano ją Kompanii Zachodniej (Compagnie d'Occident, zwanej również Kampanią Missisipi), kierowaną przez szkockiego finansistę Johna Lawa. Wkrótce Kompania ta wchłonęła inne firmy i przekształciła się w Stałą Kompanię Indyjską. John Law otrzymał na 25 lat licencję na czerpanie zysków z eksploatacji Luizjany w zamian za sprowadzenie tam osadników⁴⁰. Law, kusząc mieszkańców kraju nad Sekwaną perspektywą ogromnych zysków, zaczął sprzedawać

1864 r., więzieniem dla kobiet skazanych za pospolite przestępstwa i wyłapywanych z ulic Paryża prostytutek.

³⁸ Ostatecznie grupa złożona z przemytników soli i dziewcząt z przytułków przybyła do Luizjany w lutym 1718 r. Zob. M. Allain, op.cit., s. 560.

³⁹ Jak ocenił G. Schmidt, „Crozat był bogatym i liberalnym kupcem, który liczył na zysk z poczynionych nabytków, jednocześnie będąc w dużej nieświadomości co do bogactw uzyskanego w tymczasowe władanie terytorium. Utrzymując się w błędnym przekonaniu, charakterystycznym dla tego okresu, że Luizjana posiada znaczne złoża cennych minerałów, w całości poświęcił się ich poszukiwaniom, na które zmarnował bogactwo, które spożytkowane inaczej, byłoby wystarczające do rozkwitu kolonii”. G. Schmidt, *History of the Jurisprudence of Louisiana*, *The Louisiana Law Journal* 1841, nr 1/1, s. 10–11.

⁴⁰ Na temat osadnictwa w kolonii zob. H. Gravier, *La Colonisation de la Louisiane a l'epoque de Law*, Paris 1904; P. Heinrich, *La Louisiane sous la Compagnie des Indes, 1717–1731*, Paris 1907, s. 8–13, 29–52; J.D. Hardy, Jr., *The Transportation of Convicts to Colonial Louisiana*, „Louisiana History: The Journal of the Louisiana Historical Association” 1966, nr 7/3, s. 207–220; C.A. Brasseaux, *The Image of Louisiana and the Failure of Voluntary French Emigration, 1683–1731*, „Proceedings of the Fourth Annual Meeting of the French Colonial Historical Society” 1979, s. 47–56; C.A. Brasseaux, *The Administration of Slave Regulations in French Louisiana, 1724–1766*, „Louisiana History: The Journal of the Louisiana Historical Association” 1980, nr 21/2, s. 139–158.

akcje Kompanii Missisipi. Kolonia jednak nie spełniła pokładanych w niej nadziei na zapewnienie wielkiego bogactwa, a przedsięwzięcie finansowe Lawa okazało się bańką spekulacyjną. Niemniej jednak jego działalność miała istotne znaczenie dla demografii Luizjany. Zaczęto nie tylko realizować politykę przymusowej imigracji⁴¹, ale do kolonii zaczęli także napływać dobrowolni imigranci, liczący na szybkie wzbogacenie i przyciągnięci działaniami propagandowymi, które przedstawiały Luizjanę jako mityczną krainę szczęścia. Wiele w istocie wówczas zrobiono, by Luizjana zyskała nowy wizerunek⁴². Za rządów Lawa udało się również ściągnąć ludzi trudniących się handlem, rzemieślników i robotników⁴³, czyli osoby, które mogły przyczynić się do rozwoju kolonii. W 1719 r. przyłynęła tam również pierwsza grupa niewolników z Afryki, licząca 450 osób⁴⁴.

Kompania, która zajęła miejsce Crozata, oprócz monopolu handlowego otrzymała uprawnienia do kierowania sprawami administracyjnymi i politycznymi kolonii. Miała ona prawo m.in. do zawierania traktatów z plemionami indiańskimi, mianowania urzędników, przyznawania ziemi czy wznoszenia kościołów i wyznaczania duchownych⁴⁵. Jean-Baptiste Le Moyne, Sieur de Bienville, jako naczelny dowódca wraz z komisarzem, będący lokalnymi dyrektorami spółki, tworzyli Radę Administracyjną (zwaną również Radą Handlową), odpowiadającą za sprawy polityczne, handlowe i woj-

⁴¹ Jak ocenia M. Allain, przymusowa emigracja nie przyniosła oczekiwanych skutków. Przymusowo deportowani w tym czasie ludzie najczęściej nie przystosowali się do nowych warunków – zmarli z niedostatku lub chorób albo też wrócili do Francji przy pierwszej nadarżającej się okazji. Zob. M. Allain, *op.cit.*, s. 561 i 564.

⁴² M. Giraud, *Histoire de la Louisiane française*, t. 3, s. 129–153.

⁴³ M. Allain, *op.cit.*, s. 561–2. Law zaproponował również pomysł, zaczerpnięty prawdopodobnie od Jeana-Pierre'a (Petera) Purry'ego, sprowadzania do kolonii Niemców. Zob. R. Kondert, *Les Allemands en Louisiane de 1721 à 1732*, "Revue d'histoire de l'Amérique française" 1979, nr 33/1, s. 53. Jak oszacował Reinhart Kondert, w badanym przez niego okresie w kolonii wylądowało 1300 Niemców, z czego ok. 300 przeżyło i osiedliło się nad brzegiem Missisipi. Zob. *ibidem*, s. 65.

⁴⁴ M. Allain, *op.cit.*, s. 561.

⁴⁵ F.-X. Martin, *History of Louisiana, from the Earliest Period*, t. 1, New Orleans 1827, s. 198–202.

skowe kolonii. Rada ta rozstrzygała również spory pomiędzy mieszkańcami⁴⁶. Kompania Zachodnia zezwoliła Radzie Administracyjnej, za pomocą której sprawowała zarząd nad kolonią, na wydawanie dekretów regulacyjnych⁴⁷. Swoją działalność kontynuowała też Rada Najwyższa⁴⁸. W 1725 r. zatarły się różnice pomiędzy tymi dwiema instytucjami⁴⁹.

Mieszkańcy Luizjany mieli posługiwać się, jak poprzednio, prawem francuskim. Zgodnie z paragrafem 15 mogli oni zawierać umowy zgodnie ze zwyczajem paryskim. W celu uniknięcia różnorodności systemów prawnych panujących we Francji metropolitalnej istniał zakaz stosowania innych zwyczajów niż zwyczaj Paryża⁵⁰.

W 1721 r. kolonia dla celów administracyjnych i wojskowych została podzielona na dziewięć dystryktów: Nowy Orlean, Biloxi, Mobile, Alabama, Natchez, Yazoo, Natchitoches, Arkansas i Illinois. Na mocy edyktu królewskiego wydanego w 1725 r. ustanowiono specjalny sąd w Nowym Orleanie, którego zadaniem było odciążenie Najwyższej Rady i przyspieszenie działań wymiaru sprawiedliwości.

8 grudnia 1722 r. Rada Stanu w Wersalu wyznaczyła De Saunoya i De La Chaise'a do zbadania sytuacji w Luizjanie po tym, jak pękła bańka spekulacyjna Johna Lawa⁵¹. Nękanie niepowodzeniami w postaci klęsk nieurodzaju, bezskutecznego poszukiwania bogactw mineralnych, wojen z Indianami czy buntów niewolników, Francuskiej Kompanii Zachodnioindyjskiej udało się utrzymać Luizjanę aż do 1731 r., kiedy to na skutek problemów finansowych przekazała

⁴⁶ A. Micelle, op.cit., s. 99.

⁴⁷ Ibidem, s. 105.

⁴⁸ W 1719 r. wydano nowy edykt królewski rozszerzający uprawnienia Rady Najwyższej. Od 11 września 1719 r. miejscowi dyrektorzy spółki mieli być również członkami Rady Najwyższej. Ibidem, s. 100.

⁴⁹ Ibidem, s. 101 i 104; H. Putney Beers, op.cit., s. 5.

⁵⁰ *Seront tous les juges Etablis en tous les d. Lieux tenus de juger suivant les Loix Et ordonnances du Royaume Et se Conformer a la Coutume de la Prevosté Et Vicomté de Paris suivant laquelle les habitants pourront Contracter sans que Lony puisse introduire aucune autre Coutume pour Eviter La diversité. Lettres patentes* z sierpnia 1717, § 15.

⁵¹ H. Plauché Dart, *The Legal Institutions of Louisiana*, s. 269–270; A. Micelle, op.cit., s. 100.

koronie administrację tej kolonii⁵². Korona po przejęciu bezpośredniego zarządu nie starała się sformułować nowych reguł, które miały być względem niej wdrażane, lecz przywróciła system, który funkcjonował tam, zanim zarząd przejęła Kompania. Dawne funkcje przedstawicieli Kompanii przejęli oficerowie królewscy. Rada Najwyższa miała wrócić do kształtu, jaki pierwotnie został jej nadany. Gubernator 2 lutego 1732 r. otrzymał wyraźną instrukcję, że Rada Najwyższa nie może bezpośrednio ani pośrednio uczestniczyć w zarządzaniu kolonią. Tym samym zdecydowano o oddzielaniu funkcji sądowych i administracyjnych. W praktyce okazało się to jednak niemożliwe i akty prawne nadal były wydawane w imieniu Rady Najwyższej, która była właściwie niezależnym rządem⁵³. Stan ten trwał do 3 listopada 1762 r., kiedy to na mocy traktatu z Fontainebleau król Francji przekazał swojemu kuzynowi, królowi Hiszpanii, terytorium Luizjany. Fakt ten miał pozostać tajemnicą aż do podpisania traktatu paryskiego 10 lutego 1763 r.⁵⁴

Mieszkańcy Luizjany poczuli się zaniepokojeni, kiedy wyszło na jaw, że w kwietniu 1764 r. król Francji Ludwik XV napisał list do francuskiego dowódcy wojskowego Jeana-Jacques'a Blaise'a D'Abbadiego, w którym poinformował go o przekazaniu Luizjany Hiszpanii i nakazał, by przekazanie władzy nad kolonią przedstawicielom króla Hiszpanii⁵⁵. Ich rozgoryczenie przedmiotowym traktowaniem w negocjacjach między Francją, Anglią i Hiszpanią potęgowały obawy o to, co stanie się z kolonią, formą rządów, do których przywykli, prawami, które stosują, i zwyczajami, które znają⁵⁶. Nadzieję na to, że traktat z Hiszpanią nie zostanie zrealizowany, dał im fakt, że przez kolejny rok hiszpański gubernator nie pojawił się w Luizjanie, ponadto w tym czasie przybyło tam kilkuset francuskojęzycznych uciekinierów z kanadyjskiej prowincji Nowa Szkocja i Akadia⁵⁷. Jednakże już w następnym roku, 5 marca

⁵² Zob. F.-X. Martin, op.cit., s. 291–293.

⁵³ A. Micelle, op.cit., s. 104–106.

⁵⁴ A.A. Levasseur, *The Major Periods of Louisiana Legal History*, "Loyola Law Review" 1996, nr 41/4, s. 587.

⁵⁵ Ch. Gayarré, *Histoire de la Louisiane*, t. II, s. 122–125.

⁵⁶ A.A. Levasseur, op.cit., s. 587.

⁵⁷ Ibidem.

1766 r., przybył do Luizjany Antonio de Ulloa⁵⁸, który tymczasowo pozostawił instytucje i faktyczną władzę w rękach francuskiego gubernatora, Charles'a Philippe'a Aubry'ego, sobie zaś przypisał tytuł gubernatora. Miał bowiem świadomość, że natychmiastowe przejście kontroli nad kolonią mogło w tym momencie okazać się niemożliwe. Odmówił jednak uznania Rady Najwyższej za władzę wykonawczą, pozostawiając jej jedynie funkcje sędownicze, czym jej członkowie poczuli się upokorzeni⁵⁹. Wrogość mieszkańców Luizjany względem hiszpańskiego gubernatora wynikała m.in. z obawy przed obcym systemem zarządzania koloniami, który w konsekwencji mógł przynieść odebranie im zarówno praw osobistych, jak i praw majątkowych⁶⁰. Do otwartego konfliktu doszło w październiku 1768 r., kiedy to grupa właścicieli plantacji i kupców zwróciła się z prośbą do Rady Najwyższej o przywrócenie należnych im praw i wolności oraz o wydalenie gubernatora Ulloi z kolonii⁶¹. Zarzucano mu pogwałcenie postanowień traktatu o przeniesieniu Luizjany z Francji do Hiszpania, w którym zastrzeżono, że władze hiszpańskie będą przestrzegały francuskich praw i zwyczajów w kolonii. Aby usprawiedliwić swój bunt przeciwko władzy hiszpańskiej, mieszkańcy Luizjany powołali się na tradycyjne przywileje⁶². W konsekwencji Rada Najwyższa zarządziła wydalenie Ulloi z Luizjany. W odpowiedzi na to rząd hiszpański stłumił bunt, podporządkowując sobie kolonię i przykładowie karząc przywódców. 18 sierpnia 1769 r. gen. Alejandro O'Reilly, wysłany przez hiszpański rząd, by stłumić bunt, przejął formalnie posiadanie Nowego Orleanu w imieniu Hiszpanii.

System prawny francuskiej Luizjany składał się ze zwyczaju paryskiego, ustawodawstwa królewskiego o powszechnym zastosowaniu, które istniało w momencie przekazywania Luizjany Francuskiej Kompanii Handlowej, francuskiego ustawodawstwa królewskiego

⁵⁸ Zob. J.P. Moore, *Antonio de Ulloa: A Profile of the First Spanish Governor of Louisiana*, "Louisiana History" Summer 1967, nr VIII.

⁵⁹ A.A. Levasseur, op.cit., s. 588.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

⁶² A. Micelle, op.cit., s. 106.

uchwalonego w sierpniu 1717 r., zarejestrowanego i promulgowanego przez Radę Najwyższą, oraz z aktów samej Rady Najwyższej. Jeżeli chodzi o ustawodawstwo królewskie stanowione po przekazaniu Luizjany Kompanii, w grę wchodzi akty ogólne w postaci wielkich ordonansów, prawo stanowione dla wszystkich francuskich kolonii zamorskich i specjalnie dla Luizjany⁶³.

3. *La Coutume de Paris*

Pierwszym źródłem prawa cywilnego Luizjany było prawo francuskie – rozporządzenia obowiązujące w okresie francuskiej kolonizacji oraz zwyczaj Paryża. Ten ostatni regulował prawo prywatne kolonii od 1712 do 1769 r. Okazją do wprowadzenia go było przyznanie monopolu handlowego Antoine'owi Crozatowi.

Zwyczaj Paryża był jednym z wielu lokalnych zwyczajów regulujących prawo prywatne w północnej i centralnej części Francji, która stanowiła *pays de coutume*, czy też *pays coutumiers*, w odróżnieniu od części południowej nazywanej *pays de droits écrits*, gdzie rzymskie wpływy polityczne, a za nimi i prawo rzymskie odcisnęły mocniejsze piętno. Dokładna linia oddzielająca kraje prawa rzymskiego od krajów prawa zwyczajowego jest dość trudna do określenia. Te rozmaite zwyczaje były stosowane w obrębie właściwej sobie jurysdykcji, obejmującej obszary różnej wielkości, czasem duże, takie jak Normandia, częściej mniejsze, ograniczone go jednego lenna⁶⁴. Początkowo prawa zwyczajowe były spisywane przez osoby prywatne, potrzeba zaś ich oficjalnej redakcji pojawiała się od XIV w. W połowie XV w. rozpoczęto spisywanie praw zwyczajowych, które zostało ponownie uregulowane na mocy ordonansu Karola VIII w 1497 r.⁶⁵ Wśród oficjalnych redakcji dokonanych za panowania Ludwika XII w. znajdował się zwyczaj paryski. Na podstawie tejsze

⁶³ H.W. Baade, *Marriage Contracts in French and Spanish Louisiana: A Study in Notarial Jurisprudence*, "Tulane Law Review" 1978–1979, nr 53/1, s. 9.

⁶⁴ W.B. Munro, *The custom of Paris in the New World*, Stuttgart 1907, s. 134.

⁶⁵ S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. I: X–XVIII w., Kraków 2002, s. 174–175.

redakcji z 1510 r., znanej powszechnie jako „stary zwyczaj”, Charles Dumoulin napisał w 1539 r. komentarz⁶⁶.

Zwyczaj ten pierwotnie był stosowany w *prévôté et vicomté de Paris*, ale zawarte w nim zasady odnajdujemy w większości zwyczajów regionu paryskiego. Zdaniem Johna Dawsona *Coutume* zawierał zarówno elementy prawa zwyczajowego, jak i fragmenty dawnego prawa germańskiego, co czyniło go głównym rywalem prawa rzymskiego w kontekście inspiracji w trakcie prac legislacyjnych nad francuskim kodeksem cywilnym⁶⁷. Jego szczególne znaczenie polegało na tym, że obowiązywał w stolicy królestwa, a także – jak to określił William Bennett Munro⁶⁸ – że odznaczał się „wewnętrzną wyższością” względem innych zwyczajów francuskich. Nie dziwi więc, że został wybrany do regulacji stosunków prywatnych w zamorskich koloniach. Wprowadzono go nie tylko w Nowej Francji i Luizjanie, ale także w Indiach Zachodnich i na Wyspach Oceanu Indyjskiego, co wzmocniło jego szczególną pozycję⁶⁹.

Zwyczaj Paryża został poddany rewizji w latach 1579–1580, kiedy w tekście wprowadzono kilka ważnych zmian. Powstała wówczas nowa redakcja, znacznie ulepszona w stosunku do poprzedniej, obejmująca 362 artykuły podzielone na 16 tytułów dotyczących w szczególności stosunków pomiędzy seniorem a wasalem, aspektów prawa rzeczowego, zabezpieczania i odzyskiwania długów, stosunków majątkowych między małżonkami, praw wdowy, darowizn, kwestii związanych z dziedziczeniem, w tym testamentów.

Część traktująca o lennach, jak się wydaje, nie znalazła zastosowania w realiach Luizjany⁷⁰. Podobna sytuacja dotyczyła tytułu *De*

⁶⁶ *Commentarii in consuetudines parisienses*.

⁶⁷ J. Dawson, *The Codification of French Customs*, „Michigan Law Review” 1940, nr 38, s. 765.

⁶⁸ W.B. Munro, *The custom of Paris in the New World*, Stuttgart 1907, s. 136.

⁶⁹ F.-J. Ruggiu, *Coutume de Paris*, Encyclopédie du patrimoine culturel de l'Amérique française, http://www.ameriquefrancaise.org/fr/article-187/Coutume_de_Paris.html#.XU_NRBtlw6U (dostęp: 13.08.2019 r.).

⁷⁰ G. Schmidt, *History of the Jurisprudence of Louisiana*, „The Louisiana Law Journal” 1841, nr 1/1, s. 16; J. Johnson, *La Coutume de Paris: Louisiana's First Law*, „Louisiana History: The Journal of the Louisiana Historical Association” 1989, nr 30/2, s. 151.

garde noble et bourgeoise, dotyczącego szlacheckiej i burżuazyjnej formy opieki nad małoletnimi⁷¹. Zawarte tam przepisy regulowały sposób rozporządzania przez rodziców należących do szlachty lub do paryskiej burżuazji dochodami ze spadków ich małoletnich dzieci.

Podstawą porządku społecznego w ówczesnej Francji była patriarchalna rodzina, toteż prawo zawarte w *Coutume* sankcjonowało zwierzchnictwo męża. Jeżeli umowa małżeńska nie stanowiła inaczej, małżonków obowiązywała wspólność ustawowa (*communauté de biens*)⁷². Wspólność ta zaczynała się od dnia zaślubin i błogosławieństwa ślubnego. Zarząd nad majątkiem wspólnym sprawował mąż. Majątek posiadany przed ślubem lub uzyskany w drodze dziedziczenia pozostawał osobisty, ale wszystkie inne rzeczy nabyte podczas małżeństwa stawały się wspólne. Kobietom nie wolno było podejmować działań prawnych bez zgody męża, chyba że prowadziły odrębną działalność gospodarczą, a zaciągnięcie zobowiązania miało dotyczyć tejże działalności. W Luizjanie, podobnie jak w przedrewolucyjnej Francji, wiele małżeństw decydowało się na zawieranie kontraktów małżeńskich⁷³.

W *Coutume* uregulowano także ojcowską władzę nad dziećmi. Pełnoletność ustalono na wiek 25 lat. *Coutume* zawierała również ograniczenia w zakresie czynienia darowizn i przekazywania majątku aktem ostatniej woli w celu ochrony interesów dzieci małżeńskich, a także żony. Powodem wydziedziczenia dziecka mogło być zawarcie związku małżeńskiego bez zgody rodziców lub opuszczenie Kościoła rzymskokatolickiego.

⁷¹ Y.-F. Zoltvany, *Esquisse de la Coutume de Paris*, "Revue d'histoire de l'Amdrique française" 25 (1971), s. 367.

⁷² Zob. C. de Ferrière, *Corps et compilation de tous les commentaires anciens et modernes sur la coutume de Paris*, t. 2, Paris 1685, titre X, s. 465–716.

⁷³ Zob. H. W. Baade, op.cit., s. 19–30. Jak stwierdził Baade, „W samych koloniach umowy małżeńskie były nie tylko najważniejszymi dokumentami prawnymi sporządzanymi przez pary z różnych warstw społecznych, ale także ważnym elementem praktyki notarialnej, jedynej gałęzi zawodu prawniczego, która tam wówczas była tolerowana”. Rada Najwyższa dopuściła jednak dwie osoby do praktykowania w kolonii w celu doradzania klientom, jak prawidłowo sporządzić pisma procesowe. Małżeńskie stosunki majątkowe, obok spraw spadkowych, były także głównym przedmiotem sporów sądowych w kolonii. Ibidem, s. 26–27.

W zakresie prawa rzeczowego *Coutume* posługiwała się rzymskim podziałem rzeczy na ruchomości i nieruchomości, wprowadzając jednak dodatkową charakterystykę względem najważniejszych składników majątku określanych jako rzeczy osobiste (*propres*), które doznawały szeregu ograniczeń w zakresie nabycia i zbycia, uzależnionych m.in. od stopnia pokrewieństwa między zbywcą a nabywcą rzeczy⁷⁴.

Zagadnienia poświęcone zobowiązaniom znajdują się w czterech tytułach *Coutume*, a treść regulacji w tym zakresie wskazuje na silny wpływ prawa kanonicznego, przede wszystkim przez wprowadzenie zakazu lichwy⁷⁵. Znaczną część regulacji poświęcono relacji między wierzycielem a dłużnikiem, trybom postępowania egzekucyjnego⁷⁶ czy kwestii upadłości oraz długów o uprzywilejowanym pierwszeństwie⁷⁷.

Zwyczaj paryski, który swymi korzeniami sięga odległych czasów, regulował w niewielkim zakresie stosunki związane z prawem zobowiązań czy stosunki handlowe. Nie porządkował również stosunków niewolniczych, tak typowych dla Luizjany.

4. Ordonanse

Statut Kompanii Johna Lawa z 1717 r. przewidywał, że ustanowieni przez Kompanię sędziowie muszą sprawować wymiar sprawiedliwości zgodnie z treścią praw i ordonansów królewskich oraz zwyczajem paryskim⁷⁸. Pojęcie ordonansu królewskiego, jak wskazuje Anna

⁷⁴ J.A. Dickinson, *New France: Law, Courts and the Coutume de Paris, 1608–1760*, "Manitoba Law Journal" 1995, nr 23, s. 42.

⁷⁵ Miał on tak daleko idący charakter, że notariuszom co do zasady zabraniało uwzględniania odsetek w kontraktach zawieranych za ich pośrednictwem. *Ibidem*, s. 42.

⁷⁶ W którym przewidywano odrębne przepisy w zależności od tego, czy przedmiotem egzekucji była rzecz ruchoma czy nieruchomość, a ponadto przewidywano regulacje depozytu sekwestrowego.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 43.

⁷⁸ M. Arnold, *Unequal Laws unto a Savage Race: European Legal Traditions in Arkansas*, Fayetteville 1985, s. 12.

Klimaszewska, było niejednoznaczne i obejmowało akty o różnej funkcji, które łączyło jednak to, że miały moc prawną ustawy⁷⁹. Na potrzeby niniejszego opracowania pod pojęciem ordonansów, które stanowiły podstawę funkcjonowania kolonii francuskiej w Luizjanie w okresie od jej założenia do 1769 r., należy uznać najbardziej obszerne akty królewskie, które w swojej treści przypominały bardziej kodeksy niż rozstrzygnięcia pojedynczych kwestii, a którymi były Ordonans z Blois z 1579 r. oraz cztery tzw. wielkie ordonanse przyjęte za panowania Ludwika XIV.

Ordonans z Blois, który wszedł w życie pod rządami Henryka III, regulował istniejące w XVI-wiecznej Francji formy małżeństwa. Podtrzymywał obowiązek prowadzenia przez duchownych ksiąg parafialnych zawierających wpisy dotyczące narodzin, małżeństw oraz zgonów, wprowadzał ponadto konieczność przekazywania tych akt do archiwizacji urzędnikom królewskim. Skutkiem ordonansu było również uznanie za nieważne małżeństw zawieranych w sposób nieformalny⁸⁰.

Jak wskazuje Courtenay Ilbert, ordonanse powstałe za panowania Ludwika XIV oraz jego następcy⁸¹ różnią się tym od ustaw ich poprzedników, że stanowiły kompletne, systematyczne i szczegółowe opracowania poszczególnych gałęzi prawa, a przez generalny charakter swoim zasięgiem obejmowały cały kraj. Z uwagi na swoją treść stanowiły podstawę przyszłych prac kodyfikacyjnych we Francji⁸².

Pierwszy z wielkich ordonansów, wydany w 1667 r., dotyczący postępowania cywilnego (*Ordonnance sur la réformation de la justice civile*), pozostał w mocy aż do wejścia w życie w 1806 r. napoleońskiego kodeksu postępowania cywilnego. Kodeks wprowadzał nie tylko jasną hierarchię poszczególnych urzędów sędziowskich oraz

⁷⁹ A. Klimaszewska, *Ordonanse królewskie we Francji*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2017, nr 69, s. 48.

⁸⁰ M. Maxwell, *Protestant Marriage in Eighteenth Century France*, „Social Science” 1955, nr 30, s. 89.

⁸¹ Za panowania Ludwika XV, pod wpływem działalności jego kanclerza Henriego François d'Aguesseau, wprowadzono szereg regulacji o węższym zakresie zastosowania, jak chociażby ordonanse o: darowiznach (1731 r.), testamentach (1735 r.), fałszerstwach (1737 r.) oraz podstawieniach testamentowych (1747 r.).

⁸² C. Illbert, *Legislative Methods and Forms*, Oxford 1901, s. 10.

unifikował procedurę cywilną, ale też stanowił istotny aspekt umacniania władzy królewskiej oraz budowania monarchii absolutystycznej⁸³.

Kolejna aktywność legislacyjna została skierowana na dziedzinę postępowania karnego, czego skutkiem był ordonans z 1670 r. (*Ordonnance criminelle de 1670*), który obowiązywał do czasów rewolucji francuskiej. Dążył do wprowadzenia jednolitej procedury sądowej, od senioralnych sądów wiejskich po centralne sądy królewskie. Kodeks składał się z 407 artykułów składających się na 25 tytułów. Zawierał zarówno przepisy proceduralne, jak i przepisy karne w zakresie naruszenia przepisów procedury. Był przy tym bardzo szczegółowy – zawierał chociażby regulacje w zakresie przesłuchań osób głuchoniemych czy prowadzenia postępowań karnych *in memoriam* przeciwko sprawcy, który zmarł przed zapadnięciem wyroku. Wprowadzał przy tym z jednej strony szereg gwarancji procesowych oraz wyłączną jurysdykcję sądów królewskich przy najpoważniejszych przestępstwach⁸⁴, z drugiej był zaś krytykowany za poufny i pisemny charakter procedury sądowej oraz dalsze wykorzystywanie tortur jako środka uzyskania dowodu w postaci wyjaśnień oskarżonego⁸⁵.

Dwa ostatnie ordonanse dotyczą zagadnień handlu: ordonans z 1673 r. – handlu lądowego (*Ordonnance du commerce*), a ordonans z 1681 r. – handlu morskiego (*Ordonnance de la marine*). Oba zostały pozytywnie odebrane, chociaż z różnych przyczyn. W przypadku ordonansu handlowego jego główną zaletę upatrywano w unifikacji rozwiązań z zakresu obrotu handlowego, niewypłacalności dłużnika czy postępowania arbitrażowego, jednocześnie zauważano, że ujednolicone rozwiązania wciąż pozostają niedostosowane

⁸³ Więcej o aspektach politycznych leżących u podstaw ordonansu oraz działalności kodyfikacyjnej Ludwika XIV: A. Klimaszewska, *Ordinance of 1667: Ideology of Modern Codification as a Political Tool of Louis XIV*, "Wrocław Review of Law, Administration and Economics" 2016, nr 5, s. 128–140.

⁸⁴ R. Andrews, *Law, Magistracy and Crime in Old Regime Paris, 1735–1789*, Vol. 1: *The System of Criminal Justice*, Cambridge 1994, s. 417–419.

⁸⁵ S. Dauchy, *French Law and Its Expansion*, w: *The Oxford Handbook of European Legal History*, red. H. Pihlajamaki, M.D. Dubber, M. Godfrey, Oxford 2008, s. 773.

do ówczesnych potrzeb obrotu gospodarczego. Z kolei rozwiązania przyjęte w ordonansie morskim cieszyły się powszechnym uznaniem i stanowiły odpowiedź na potrzeby globalizacji międzynarodowego handlu morskiego⁸⁶.

5. *Code Noir*

Wskazane powyżej ordonanse obowiązywały na terenie Luizjany z racji objęcia kolonii regulacjami istniejącymi na terenie metropolii. Na tym tle zupełnie inny charakter miał tzw. Czarny Kodeks (*Code Noir*) – ordonans⁸⁷ króla Ludwika XIV z 1685 r. regulujący kwestię niewolnictwa we francuskich koloniach i obowiązujący, z pewnymi zmianami, aż do 1848 r. Kodeks po raz pierwszy zostały wprowadzony we francuskiej kolonii Saint-Dominique w 1687 r., następnie w Gujanie i Reunion, a w 1724 r. także w Luizjanie. W 1724 r., aktem Ludwika XIV, wprowadzono w życie uzupełnioną wersję kodeksu, a jego potoczna nazwa stała się oficjalna⁸⁸.

Powstanie pierwszego projektu przyszłego ordonansu przypisuje się Michelowi Begonowi, królewskiemu intendentowi dla karaibskich kolonii, a prywatnie kuzynowi Jeana-Baptiste'a Colberta. Powierzono mu zadanie zgromadzenia istniejących regulacji i zwyczajów w zakresie relacji między właścicielem a niewolnikiem, które obowiązywały dotychczas w posiadłościach korony francuskiej, czego wynikiem był pierwszy projekt kodeksu stworzony na podstawie pamiętnika Begona przesłanego do Wersalu w lutym 1683 r.⁸⁹

Opisany wyżej sposób powstania Czarnego Kodeksu wpływa na jego treść⁹⁰ – 60 artykułów, z których się składa, ma przede wszyst-

⁸⁶ S. Dauchy, op.cit., s. 774.

⁸⁷ Z uwagi na jego charakter i stosowalność jedynie w koloniach korony francuskiej można spotkać się także z inną nazwą aktu prawnego, czyli Ordonansem kolonialnym (*Ordonnance sur les colonies*).

⁸⁸ B. Rushforth, *Bonds of Alliance: Indigenous and Atlantic Slaveries in New France*, Chapel Hill 2012, s. 355.

⁸⁹ Ibidem, s. 123.

⁹⁰ Czarny Kodeks doczekał się tłumaczenia na język polski (A. Klimaszewska, M. Mosakowski, *Code Noir, u źródeł ordonansu Ludwika XIV w sprawie*

kich charakter penalny, brakowało zaś w nim rozwiązań znanych prawu rzymskiemu, pozwalających traktować niewolnika jako rozwinięcie osobowości prawnej jego właściciela. Pierwsza część kodeksu zawiera przepisy dotyczące kwestii religijnych (art. 1–7)⁹¹ oraz prawa małżeńskiego (art 8–13)⁹². W dalszej kolejności (art. 15–20) przewidziano szereg przepisów o charakterze porządkowym⁹³, szczególnie w zakresie handlu⁹⁴. Dużą wagę przypisywano dyscyplinowaniu niewolników (art. 33–43), co zaowocowało szczegółowym katalogiem występków, za które niewolnika karano, najczęściej śmiercią⁹⁵. W przypadku wyrządzenia szkody majątkowej wprowadzono mechanizm odpowiedzialności noksalnej⁹⁶. Kodeks formułował nie tylko

niewolników, Gdańsk 2013), dostępna jest również oryginalna francuska wersja kodeksu (można ją znaleźć pod adresem: <http://www.axl.cefan.ulaval.ca/amsudant/guyanefr1685.html>; dostęp: 3.07.2019 r.) oraz angielski przekład (<https://www.booksontrial.com/slavery-the-black-code-code-noir/>; dostęp: 3.07.2019 r.).

⁹¹ Dotyczyły one m.in. kwestii obecności ludności żydowskiej we francuskich koloniach, wyznania niewolników oraz ich zarządców, swobody praktykowania religii, sposobu świętowania katolickich dni świętych, bez względu na wyznanie osoby, do której kierowany był przepis, czy pochówek.

⁹² Omawiana regulacja zabraniała niewolnikom zawierania małżeństw innych niż w obrządku katolickim, wprowadzono regulacje dotyczące konsekwencji narodzin dziecka ze związku między wolnym mężczyzną i niewolnicą, zgody pana na małżeństwo niewolnika, jak również ugruntowywała zasadę dziedziczenia statusu osoby wolnej lub niewolnika po matce.

⁹³ Zakazywano noszenia przez niewolników broni pod groźbą kary chłosty oraz wprowadzono bardzo surowe kary za przypadki publicznych zgromadzeń niewolników, których karano chłostą i karą mutylacyjną napiętnowania kwiatem lilii (*fleur de lys*), a w przypadku recydywy nawet karą śmierci.

⁹⁴ Pod karą chłosty dla niewolnika i grzywny dla właściciela zakazana była sprzedaż trzciny cukrowej przed niewolnika, inne zaś towary mogły być sprzedawane przez niewolników jedynie na podstawie wyraźnego upoważnienia ich właściciela.

⁹⁵ Taka kara czekała go za uderzenie swojego właściciela, jego żony lub dzieci, występkę przeciwko innym wolnym ludziom czy dokonywanie rozbojów. W przypadku ucieczki niewolnika różnicowano kary w zależności od tego, która to była ucieczka (kary mutylacyjne oraz kara śmierci), wprowadzając także karę grzywny dla osób, które ukrywały zbiegłych niewolników.

⁹⁶ Zgodnie z art. 37 Kodeksu właściciel zobowiązany był do naprawienia szkody wyrządzonej przez niewolnika, a z owego obowiązku mógł zwolnić się

prawa właściciela względem niewolnika, ale też pewne obowiązki⁹⁷, jednocześnie wprost statuował charakter prawny niewolnika jako rzeczy (art. 44), ograniczając jego zdolność prawną, procesową i do czynności prawnych (art. 28–32). Ostatnia grupa przepisów dotyczyła zagadnień zbywania niewolników (art. 47–54) oraz ich wyzwalań (55–59).

Klimaszewska wskazuje, że Czarny Kodeks stanowi jeden z najważniejszych aktów w historii prawa francuskiego, który w odróżnieniu od *ordonansów* i *Coutumu* miał zastosowanie do całej populacji francuskich kolonii, bez względu na kolor skóry. Podkreśla ponadto, że Francja nabyła niewolników przed stworzeniem prawa niewolniczego, a przepisy francuskie powszechnie uznawano za bardziej humanitarne niż ich brytyjski odpowiednik⁹⁸.

6. Konkluzje

Prywatne prawo na danym obszarze jest odbiciem nie tylko życia tamtejszych mieszkańców, ale także ich historii. Osadnictwo francuskie na terenie Luizjany stworzyło pierwsze ramy organizacyjne i prawne funkcjonowania przybyłej tam z Europy i Afryki ludności.

Francuskie panowanie w Luizjanie rozpoczęło się od przybycia d'Iberville'a w styczniu 1699 r., skończyło zaś przyjazdem O'Reilly'ego do Nowego Orleanu w sierpniu 1769 r. Kolonia ta została założona celów celach strategicznych: z jednej strony, aby powstrzymać wpływy hiszpańskie, a z drugiej dla ochrony Kanady, by zniechęcić do ekspansji Anglików. Kolonizatorzy marzyli również o zdobyciu bogactw na miarę tych, jakie przypadły w udziale Hiszpanom.

poprzez przekazanie niewolnika na własność pokrzywdzonemu w terminie trzech dni od wydania wyroku stanowiącego podstawę odpowiedzialności.

⁹⁷ Szczegółowy katalog tych obowiązków znajduje się w art. 22–26, a sprowadzały się one przede wszystkim do zapewniania wyżywienia, odzieży oraz opieki w chorobie i starości (choć w tych przypadkach właściciel mógł porzucić niewolnika, oddając go w opiekę odpowiedniej instytucji, takiej jak szpital, po zapewnieniu odpowiednich środków na jego utrzymanie).

⁹⁸ A. Klimaszewska, M. Mosakowski, op.cit., s. 36–37.

Oczekiwania te nie zostały zrealizowane, a Luizjana, tak odległa dla poddanych Ludwika, od którego imienia wzięła swoją nazwę, okazała się niegościnna i niebezpieczna, na skutek czego kolonia ta na początku XVIII w. cieszyła się złą sławą. Jednakże napływali tam nowi osadnicy, a sama Luizjana pozostała pod panowaniem francuskim przez 70 lat. Okres ten, podobnie jak późniejsze panowanie hiszpańskie, wywarł wpływ na cywilistyczny charakter stanu Luizjana.

Prawo francuskie oraz późniejsze rozwiązania hiszpańskie sprawiły, że prawo cywilne stało się elementem tradycji tego terytorium, co nie tyle utrudniło amerykańską prawną, ile wymusiło pewien konsensus. Dlatego też dzisiejsza Luizjana pozostaje pod wpływem mieszanego systemu prawnego – jest cywilistyczną wyspą w oceanie anglosaskich jurysdykcji. Wspomniana na wstępie definicja mieszanego systemu prawnego zakłada jego powstanie w wyniku fuzji rozwiązań pochodzących z odrębnych tradycji prawnych, jednak nawet te tradycje są co do zasady heterogeniczne. Dlatego też żywy wśród badaczy historii tego terytorium pozostaje spór o to, który z systemów państw kolonizatorskich wywarł większy wpływ na przyszły kształt systemu prawa stanowego, którego pierwszy element – *Digesta* z 1808 r. – został przez Roberta Pascala nazwany „hiszpańską dziewczyną we francuskiej sukience”⁹⁹.

STRESZCZENIE

System prawny Luizjany w okresie francuskiego panowania kolonialnego w latach 1699–1769

Przedmiotem niniejszego opracowania jest próba ukazania systemu prawnego Luizjany w pierwszym okresie funkcjonowania tego terytorium – w pierw jako kolonii handlowej oddanej w zarząd kolejno francuskiemu kupcowi Antoine’owi Crozatowi i szkockiemu finansistcie Johnowi Law’owi, a następnie zaś jako posiadłości królewskiej, którą Luizjana była do roku 1769 r.

⁹⁹ R. Pascal, *Of the Civil Code and Us*, “Louisiana Law Review” 1998, nr 59, s. 301.

Różnorodność lokalnych systemów prawnych Francji okresu przedrewolucyjnego była niemożliwa do wykorzystania przy tworzeniu ram prawnych francuskiej kolonii, dlatego też zdecydowano się na stosowanie na terenie Luizjany przepisów powszechnie obowiązujących w postaci wielkich ordonansów oraz prawa miejscowego regionu Île-de-France, czyli Zwyczaju Paryskiego (La Coutume de Paris).

System prawny kolonii nie był tożsamy z systemem prawnym metropolii, o czym świadczyły regulacje tworzone na potrzeby terytoriów zamorskich. Najbardziej znanym przykładem takiego aktu prawnego był ordonans Ludwika XIV z 1685 r. – Code Noir regulujący kwestię niewolnictwa we francuskich koloniach.

Autorzy stawiają tezę, iż mimo braku recepcji na terenie Luizjany kodeksu napoleońskiego, elementy francuskiej tradycji prawnej stanowiły ważny czynnik budowania i utrwalenia pierwiastka cywilistycznego, który do dziś wyróżnia system prawny amerykańskiego stanu Luizjany wśród systemu pozostałych członków tej federacji.

Słowa kluczowe: Luizjana; prawo francuskie; historia prawa; hybrydowe systemy prawne; wielkie ordonanse; Czarny Kodeks

SUMMARY

The legal system of Louisiana under French colonial rule from 1699 to 1769

The subject of the paper is an attempt to show the legal system of Louisiana in its first period of operation – first as a trading colony administered by the French merchant Antoine Crozat and the Scottish financier John Law, and then as a royal domain, which Louisiana was until 1769.

The diversity of the local legal systems of pre-revolutionary France was impossible to implement in the legal framework of the French colonies, and therefore it was decided to apply in Louisiana the universally applicable laws in the form of Grand Ordinances and the law of the local region of Île-de-France – La Coutume de Paris.

The legal system of the colony was not the same as the legal system of the European capital, as evidenced by the regulations created directly for the overseas territories. The best known example of such a legal act was the Ordonance of Louis XIV from 1685. (Code Noir), which regulated slavery in French colonies.

The authors argue that, despite the lack of reception of the Napoleonic Code in Louisiana, elements of the French legal tradition were an impor-

tant factor in building and consolidating the civilian element, which still distinguishes the legal system of the American state of Louisiana from that of other members of the Union.

Keywords: Louisiana; french law; legal history; mixed jurisdictions; Great Ordinances; Code Noir

BIBLIOGRAFIA

- Allain M., *L'immigration française en Louisiane, 1718–1721*, “Revue d'histoire de l'Amérique française” 1975, nr 28/4.
- Andrews R., *Law, Magistracy and Crime in Old Regime Paris, 1735–1789*, Vol. 1: *The System of Criminal Justice*, Cambridge 1994.
- Arnold M., *Unequal Laws unto a Savage Race: European Legal Traditions in Arkansas*, Fayetteville 1985.
- Baade H.W., *Marriage Contracts in French and Spanish Louisiana: A Study in Notarial Jurisprudence*, “Tulane Law Review” 1978–1979, nr 53/1.
- Baszkiewicz J., *Historia Francji*, Wrocław 2008.
- Brasseaux C. A., *The Image of Louisiana and the Failure of Voluntary French Emigration, 1683–1731*, “Proceedings of the Fourth Annual Meeting of the French Colonial Historical Society” 1979.
- Brasseaux C.A., *The Administration of Slave Regulations in French Louisiana, 1724–1766*, “Louisiana History: The Journal of the Louisiana Historical Association” 1980, nr 21/2.
- Dauchy S., *French Law and Its Expansion*, w: *The Oxford Handbook of European Legal History*, red. H. Pihlajamaki, M.D. Dubber, M. Godfrey, Oxford 2008.
- Dawson J., *The Codification of French Customs*, “Michigan Law Review” 1940, nr 38.
- Dickinson J.A., *New France: Law, Courts and the Coutume de Paris, 1608–1760*, “Manitoba Law Journal” 1995, nr 23.
- Ferrière C. de, *Corps et compilation de tous les commentaires anciens et modernes sur la coutume de Paris*, t. 2, Paris 1685.
- Gayarré Ch., *Histoire de la Louisiane*, t. I–II, Nouvelle-Orléans 1846.
- Giraud M., *Histoire de la Louisiane française*, t. I, Paris 1963.
- Gravier H., *La Colonisation de la Louisiane à l'époque de Law*, Paris 1904.
- Hanger K.S., *A Medley of Cultures Louisiana History at the Cabildo*, New Orleans 1996.
- Hardy J.D., *The Superior Council in Colonial Louisiana*, w: *Frenchmen and French ways in the Mississippi Valley*, red. J.F. McDermott, Urbana–Chicago–London 1968.

- Hardy, Jr. J.D., *The Transportation of Convicts to Colonial Louisiana*, "Louisiana History: The Journal of the Louisiana Historical Association" 1966, nr 7/3.
- Heinrich P., *La Louisiane sous la Compagnie des Indes, 1717–1731*, Paris 1907.
- Illbert C., *Legislative Methods and Forms*, Oxford 1901.
- Johnson J., *La Coutume de Paris: Louisiana's First Law*, "Louisiana History: The Journal of the Louisiana Historical Association" 1989, nr 30/2.
- Klimaszewska A., Mosakowski M., *Code Noir, u źródeł ordonansu Ludwika XIV w sprawie niewolników*, Gdańsk 2013.
- Klimaszewska A., *Ordinance of 1667: Ideology of Modern Codification as a Political Tool of Louis XIV*, "Wrocław Review of Law, Administration and Economics" 2016, nr 5.
- Klimaszewska A., *Ordonanse królewskie we Francji*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2017, nr 69.
- Kondert R., *Les Allemands en Louisiane de 1721 à 1732*, "Revue d'histoire de l'Amérique française" 1979, nr 33/1.
- Levasseur A.A., *The Major Periods of Louisiana Legal History*, "Loyola Law Review" 1996, nr 41/4.
- Martin F.-X., *History of Louisiana, from the Earliest Period*, t. 1, New Orleans 1827.
- Maxwell M., *Protestant Marriage in Eighteenth Century France*, "Social Science" 1955, nr 30.
- Micelle J.A., *From Law Court to Local Government: Metamorphosis of the Superior Council of French Louisiana*, "Louisiana History: The Journal of the Louisiana Historical Association" Spring 1968, nr 9/2.
- Moore J.P., *Antonio de Ulloa: A Profile of the First Spanish Governor of Louisiana*, "Louisiana History" Summer 1967, nr VIII.
- Munro W.B., *The custom of Paris in the New World*, Stuttgart 1907.
- Palmer V.V., *Historical Notes on the First Codes and Institutions in French Louisiana*, w: *Essays in Honor of Saúl Litvinoff*, red. O. Moréteau, J. Romañach, A.L. Zuppi, Baton Rouge 2008.
- Pascal R., *Of the Civil Code and Us*, "Louisiana Law Review" 1998, nr 59.
- Plauché Dart H., *Law Library of a Louisiana Lawyer in the Eighteenth Century*, "American Bar Association Journal" 1925, nr 11/2.
- Plauché Dart H., *The Legal Institutions of Louisiana*, "Southern Law Quarterly" November 1918, nr 3. Reprint w: "Louisiana Historical Quarterly" January 1919, nr 2.
- Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. I: X–XVIII w., Kraków 2002.
- Putney Beers H., *French and Spanish Records of Louisiana: A Bibliographical Guide to Archive and Manuscript Sources*, Baton Rouge–London 1989.

- Ruggiu F.-J., *Coutume de Paris*, Encyclopédie du patrimoine culturel de l'Amérique française, http://www.ameriquefrancaise.org/fr/article-187/Coutume_de_Paris.html#.XU_NRBtlw6U (dostęp: 13.08.2019 r.).
- Rushforth B., *Bonds of Alliance: Indigenous and Atlantic Slaveries in New France*, Chapel Hill 2012.
- Schmidt G., *History of the Jurisprudence of Louisiana*, "The Louisiana Law Journal" 1841, nr 1/1.
- Tetley W., *Mixed Jurisdictions: Common Law v. Civil Law (Codified and Uncodified)*, "Louisiana Law Review" 2000, nr 60.
- Valin R.J., *Nouveau commentaire sur l'ordonnance de la marine*, t. 1–2, Rochelle 1766.
- Vidal C., *French Louisiana in the Age of the Companies, 1712–1731*, w: *Constructing Early Modern empires: proprietary ventures in the Atlantic world, 1500–1750*, red. L.H. Roper, V. van Ruymbeke, Leiden–Boston 2007.
- Villiers M. de, *La Louisiane, histoire de son nom et de ses frontières successives (1681–1819)*, "Journal de la Société des Américanistes" 1929, nr 21/1.
- Zins H., *Historia Kanady*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975.
- Zoltvany Y.-F., *Esquisse de la Coutume de Paris*, "Revue d'histoire de l'Amérique française" 25 (1971).